

IRENA KABAT
Instytut Etnologii UAM
Poznań

OBRZĘDOWOŚĆ WESELNA JAKO WYRAZ PRZEMIAN POZYCJI SPOŁECZNYCH MĘŻCZYZNY I KOBIETY W ŚRODOWISKU WIEJSKIM

W bogatej i różnorodnej problematyce badawczej dotyczącej obrzędowości weselnej brak w zasadzie osobnych rozważań nad tym, w jakim stopniu obrzęd weselny jest wyrazem pozycji społecznych mężczyzn i kobiety w środowisku wiejskim w przeszłości i w teraźniejszości. Szkic niniejszy jest próbą analizy obrzędu weselnego w oparciu o polską literaturę etnograficzną właśnie pod tym kątem widzenia.

Istnieją liczne i dość wszechstronne studia dotyczące sytuacji i pozycji społecznej kobiety w środowisku wiejskim¹. Brak podobnych opracowań mówiących o pozycji społecznej mężczyzny wynika zapewne z faktu jego uprzywilejowania. W środowisku wiejskim tradycyjnie przyjmuje się i akceptuje supremację mężczyzny, którego autorytet i wysoka pozycja nie budzą kontrowersji. Wartości najbardziej cenione w środowisku wiejskim (np. siła, pracowitość, zaradność) przypisywane są zazwyczaj mężczyźnie. Ogólnie przyznawana jemu wyższość nie pociąga jednak za sobą niełaski dla kobiety, która — co należy podkreślić — swoją pozycję zawdzięcza tylko sobie, swoim zaletom osobistym (np. płodności, gospodarności, uległości) i społeczną niższość kompensuje właśnie ową osobistą odpowiedzialnością za własną pozycję.

¹ Np. H. Bednarski, *Spoleczna rola kobiet wiejskich. Studium socjologiczne wsi województwa bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego*, Bydgoszcz 1976; D. Gałąż, B. Tryfan, *Zmiany pozycji i roli kobiety w rodzinie chłopskiej*, (w:) *Kobieta — praca — dom*, Warszawa 1967, s. 239-260; J. Piotrowski, *Badania na pozycją społeczną kobiet w Polsce i wynikające stąd potrzeby społeczne*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” R. 7, 1965, nr 6, s. 1-12; I. Reszke, *Pozycja społeczna kobiet — przegląd problematyki*, „Studia Socjologiczne” 1976, nr 1, s. 135-155; M. Sokołowska, K. Wrochno, *Pozycja społeczna kobiet w świetle statystyki*, „Studia Socjologiczne” 1965, nr 1, s. 131-159; M. Trawińska-Kwaśniewska, *Sytuacja społeczna kobiety wiejskiej w Ziemi Krakowskiej w latach 1880-1914*, „Prace i Materiały Etnograficzne” t. 10, 1957, z. 2, s. 129-205; B. Tryfan, *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej. Studium badawcze na przykładzie rejonu plockiego*, Warszawa 1968; Taże, *Nowe elementy pozycji społecznej kobiety wiejskiej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1968, nr 2, s. 123-134; Z. Tyszką, *Pozycja i społeczna rola kobiety w rodzinach wielkopolskich*, „Kronika Wielkopolski” 1975, nr 2/3 (6), s. 191-202.

W tym miejscu wypada wyjaśnić pojęcia roli i pozycji społecznej oraz prestiżu społecznego. Generalnie rzecz ujmując rola społeczna, to ogół zachowań oczekiwanych od jednostki przez grupę. Natomiast pozycja społeczna oznacza ogół praw i obowiązków przypisywanych jednostce przez społeczeństwo². W literaturze przedmiotu podkreśla się, że do mierzenia pozycji społecznej służy pojęcie prestiżu społecznego, który definiuje się jako ilość szacunku według ustalonej skali wartości wiążącego się z daną pozycją. Poszczególne pozycje społeczne różnią się od siebie właśnie zasobem prestiżu. Zwraca się jednakże uwagę, że można wyróżnić trzy odmiany prestiżu: osobisty — przez ocenę indywidualnych cech jednostki, funkcjonalny — przez ocenę zajmowanej przez jednostkę pozycji w jakiejś hierarchii i pozycyjny — przez zastosowanie do oceny jednostki skali wartości społeczeństwa³. Pozycja społeczna jednostki ma też wpływ na jej status społeczny.

Wydaje się, że analiza obrzędu weselnego pozwala na wyodrębnienie następujących cech pozycji społecznych mężczyzny i kobiety w środowisku wiejskim:

1. rodzaj i zakres ról męskich i kobiecych w obrzędzie weselnym,
2. aktywność słowną mężczyzny i kobiety w obrzędzie weselnym,
3. realizowanie zasady starszeństwa w obrzędzie weselnym,
4. symbolika obrzędu weselnego dotycząca zajęć uważanych za męskie lub kobiece,
5. podział zobowiązań w obrzędzie weselnym między stronami męską i kobiecą,
6. zabiegi magiczne zapewniające dominację stron w małżeństwie,
7. kobiece skargi w obrzędzie weselnym.

Jeżeli chodzi o pierwszy wyróżniony zakres z łatwością można stwierdzić, że role męskie w obrzędzie weselnym, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, chociaż nie są liczniejsze, to w porównaniu do ról kobiecych są jednak bardziej rozbudowane i dominujące. Świadczy o tym chociażby znaczenie roli starszego drużby i starosty w obrzędzie weselnym na wsi polskiej. W opisach wesel w Wielkopolsce podkreśla się, że np. starszy drużba „musiał... odznaczać się bystrością umysłu, dowcipem i znajomością obyczajów, na niego bowiem spadał obowiązek czuwania nad całością obrzędów weselnych. Niekiedy starszemu drużbie przeznaczano do pomocy jednego (czasem dwóch) z młodszych drużbów”⁴. Starszego drużbę w przeszłości wyróżniały bardzo okazałe atrybuty ubioru (np. chustki przewiązane przez ramię, ozdoby kapelusza, różnego rodzaju różgi), które były oznaką jego władzy. Natomiast na tle zespołu żeń-

² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 278-280.

³ Z. Bauman, *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, Warszawa 1962, s. 340-341.

skiego słabiej zaznaczyły się w przeszłości różnice w szczegółach ubioru starszej drużny czy swachny. Współcześnie można zauważyć, że raczej drużny wyróżniają się okazalszym strojem. Starszy družba, pomimo że nie zachował już dawnych atrybutów ubioru, to jednak nadal odgrywa w obrzędzie swą ważną rolę, która zaczyna się już w okresie przygotowywania do wesela, a zaznacza się we wszystkich kolejnych jego etapach. Na drużbie spoczywał nie tylko obowiązek czuwania nad całością obrzędu weselnego, ale także reprezentowanie państwa młodych na zewnątrz. Ewidentnym przykładem tej ostatniej funkcji starszego družby był dawny współudział w „sprosinach” gości weselnych. Zdarza się, że bierze on także udział w załatwianiu spraw urzędowych i kościelnych związanych ze ślubem, bywało natomiast, że prowadził nawet młodą do ołtarza. Družba jest zwykle przygotowany na okazję wykupywania orszaku weselnego. Ponadto służy on gościom weselnym, rozlewa napoje (dawniej osobiście roznosił potrawy⁵, zachęcał do jedzenia⁶), dba o atmosferę uczyty weselnej. W przeszłości był nawet jedynym mężczyzną który mógł asystować przy oczepinach⁷.

Wśród ról męskich w orszaku weselnym wyróżniała się także rola starosty, częstokroć będącego wcześniej swatem. Szczególnie rozbudowana była dawniej rola (dwóch) starostów weselnych na Śląsku Opolskim⁸.

W stosunku do ról męskich role kobiece mają w obrzędzie weselnym znaczenie podrzędne. Można chyba ogólnie stwierdzić, że istniejące w środowisku wiejskim wyraźne zróżnicowanie na sferę zajęć męskich wyrażających się na przykład w reprezentowaniu rodziny na zewnątrz we władzach i urzędach oraz zajęć kobiecych, ograniczonych głównie do sfery spraw domowych, znalazło także odzwierciedlenie w obrzędzie weselnym w podziale kompetencji między rolami męskimi i kobiecymi. Mimo, że nastąpił niewątpliwy wzrost autorytetu kobiety wiejskiej w rodzinie, to jednak hegemonia mężczyzny w obrzędzie weselnym jest ciągle rysem charakterystycznym.

⁴ A. Wojciechowska, *Zwyczaje i obrzędy weselne*, (w:) *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 3, pod red. J. Burszty, Poznań 1967, s. 138.

⁵ *Ibidem*, s. 160.

⁶ To zachęcanie przybierało często formę wierszowaną, np.

... „Jedzcie i pożywajcie, czego braknie to wołajcie,
bo ja mam taki kram, kto czego zawoła, to ja mu dam,
boć ja jestem družba na tem żebym dołożył komu trzeba — batem”.

O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 10: *Wielkie Księstwo Poznańskie*, cz. 2, PTL, Wrocław—Poznań 1982, s. 309 (reprint).

⁷ A. Wojciechowska, *Zwyczaje...*, *op. cit.*, s. 163.

⁸ Cz. Kurek, *Tradycja i współczesność opolskich starostów weselnych*, Opole 1978; W. Mielczarska, *Starosta weselny w Polsce*, Poznań 1931.

Opozycja mężczyzna—kobieta jeszcze wyraźniej zaznacza się w obrzędzie weselnym w dziedzinie aktywności słownej. Jak silny by nie był autorytet i pozycja kobiety wiejskiej, to jednak nie są one najczęściej zademonstrowane na zewnątrz; jej pozycję objawia społeczności wiejskiej raczej mężczyzna.

W tradycyjnym obrzędzie weselnym w zakresie aktywności słownej kobieta reprezentowała stronę bardziej bierną. Do roli mężczyzn (drużbów, starostów) należał bowiem zwyczaj wygłaszania oracji sprosinyowych⁹ oraz weselnych (tu trzeba podkreślić, że oracje wielkopolskie uchodzą za najdłuższe¹⁰). Czasem drużba poczuwał się jeszcze do obowiązku przypomnienia, że małżeństwo wiąże strony na dobre i złe, w związku z tym wygłaszał pod adresem młodych dodatkowo, krótkie rymowane sentencje, w rodzaju:

„Wody nie będziesz potrzebowała nosić,
bo będziesz jej miała w oczach dosyć;
drzewa nie będziesz potrzebowała rąbać,
bo się na twoich plecach będzie łamać...”¹¹.

Podczas uczty weselnej drużbowie i goście wznosili także wiele toastów, czasem w formie wierszowanej. Zwyczaj ten nadal jest zjawiskiem żywym i należy do etykiety współczesnej biesiady weselnej. Aktywność słowna mężczyzny przejawia się i w tym, że inicjuje on rozmowę, wybór tematu, zadaje pytania, jego swoboda wypowiedzi jest ograniczona jedynie obecnością starszych mężczyzn lub szczególnymi okolicznościami. Kobieta może odpowiadać, słuchać lub milczeć, prawo zaś do inicjatywy w tym zakresie należy wyraźnie do mężczyzny. Nawet odczytywanie telegramów, tzw. poczty weselnej, częściej jest jego udziałem.

Większą aktywność przejawiały kobiety jedynie w przyspiewkach, które dawniej trwały przez cały ciąg wesela. Były to krótkie, rymowane zwrotki adresowane do młodych, ich rodziców, gości weselnych czy muzykantów. Wyrażały pochwałę, bądź przyganę albo były przymówką. Często stanowiły one dialog, jaki prowadziły zbiorowo kobiety z mężczyznami w odpowiednich sekwencjach obrzędu.

Mimo braku szczegółowych analiz w zakresie opozycji mężczyzna—kobieta w dziedzinie aktywności słownej w obrzędzie weselnym, można z łatwością zauważyć, że zaznaczające się w tym względzie zmiany idą jednak w kierunku ograniczenia dominującej dawniej roli mężczyzny (np. zanik oracji weselnych). Wraz ze wzrostem pozycji społecznej kobiety w rodzinie i w środowisku wiejskim uwidacznia się bowiem większa

⁹ A. Wojciechowska, *Zwyczaje...*, op. cit., s. 142.

¹⁰ *Ibidem*, s. 150.

¹¹ *Ibidem*, s. 152.

jej aktywność słowna w obrzędzie weselnym. Bierna i milcząca kobieta była bowiem przejawem charakterystycznym dawnych patriarchalnych stosunków w rodzinie. Współczesna kobieta wiejska zaczyna przekształcać się w równorzędnego partnera w obrzędzie weselnym.

Realizowanie zasady starszeństwa w omawianym zakresie wyraża się na przykład w tym, że hierarchię miejsc przy stole biesiadnym wyznacza wiek i pozycja społeczna starszych mężczyzn. Kobieta zajmuje uprzywilejowane miejsce u boku mężczyzny najczęściej z tytułu jemu przysługującego wyróżnienia (także po jego śmierci); wyjątek stanowią jednak matki chrzestne młodych, które są odpowiednio honorowane. Tradycyjny zestaw potraw uczyty weselnej niejednokrotnie przygotowuje się zgodnie z gustem, przyzwyczajeniami i upodobaniami starszych mężczyzn. Pozytywna ich opinia o weselu ma bowiem ważne znaczenie w środowisku wiejskim, toteż gospodarze wesela starają się w ten sposób pozyskać ich przychyłność¹².

W rodzinie tradycyjnej rozłożenie zadań i kompetencji między mężem i żoną było bardzo nierównomierne. W literaturze przedmiotu nierzadko podkreśla się, że tradycyjny typ gospodarki chłopskiej wyznaczał hierarchię prestiżu w rodzinie według przydatności gospodarczej. Ogólnie rzecz ujmując mężczyzna w zespole roboczym zajmował stanowisko kierownika i organizatora produkcji, on reprezentował rodzinę na zewnątrz i był „głową rodziny” w całym tego słowa znaczeniu. W tym układzie kobieta spełniała rolę podrzędną w sensie pozycji i autorytetu, przy zachowaniu pełnej odpowiedzialności za prowadzenie gospodarstwa domowego, pracę przy chowie inwentarza oraz opiekę nad dziećmi¹³. Ta dysproporcja pozycji społecznych mężczyzny i kobiety uwidaczniała się także w obrzędzie weselnym, np. goście weselni wchodząc do mieszkania witali się najpierw z gospodarzem domu weselnego. Odpowiednio do podziału zajęć na męskie i kobiece często był stosowany zwyczaj polegający na sypaniu siemienia lnianego do trzewika panny młodej udającej się do ślubu¹⁴. Zwyczaj uwzględniania w posagu młodej kołowrotka lub przesyłicy również podkreślał domenę zajęć wybitnie kobiecych. Znalazło to wyraz także podczas ceremonii witania młodych wracających z kościoła, kiedy to podawano pannie młodej małe dziecko czy kądziel, podczas gdy panu młodemu cepy¹⁵. W ślad za tym można zau-

¹² Z. Staszczak, *Obrzędowość rodzinna jako wyraz przemian obyczajowości wsi (na przykładzie wybranych wsi Wielkopolski)*, maszynopis, Poznań 1980; Taże, *Obrzęd a obyczaj w rodzinach wiejskich Wielkopolski*, Warszawa—Poznań 1985.

¹³ B. Tryfan, *Pozycja społeczna...*, *op. cit.*, s. 96-97.

¹⁴ A. Wojciechowska, *Zwyczaje...*, *op. cit.*, s. 153.

¹⁵ R. Kukier, *Ludowe obrzędy i zwyczaje weselne na Kujawach*, Warszawa—Poznań 1975, s. 136-137; K. Kwaśniewicz, *Zwyczaje i obrzędy rodzinne*, (w:) *Etno-*

ważyc, że w przeszłości częściej młodej przypomiano symbolicznie o zakresie jej przyszłych obowiązków niż młodemu, co znalazło wyraz także we współczesnych prezentach ślubnych, które w większości wiążą się z zakresem zajęć uważanych za kobiece (np. żelazko, prożn, naczynia, pościel itp.).

W znakomitej większości młoda para zakładała własne gospodarstwo dzięki świadczeniom ze strony obu rodzin. Świadczenia te były ustalane bardzo dokładnie i wszelkie odchylenia od przyjętych reguł budziły zainteresowanie i komentarze środowiska wiejskiego. Szczególnie nie mogły być naruszone zobowiązania weselne mężczyzny, którego autorytet i status społeczny mają szczególną wartość dla przyszłej rodziny. Także i obecnie społeczność lokalna bacznie obserwuje, czy mężczyzna dokładnie wywiązuje się z akceptowanych powszechnie zobowiązań (np. zakup obrączek, opłaty ślubne, zakup napojów, bukietu ślubnego, opłacenie orkiestry). Jeżeli nawet rodzina młodej przyjmuje na siebie część tych wydatków, to na ogół ukrywa się ten fakt przed opinią publiczną, aby w ten sposób nie osłabić pozycji i statusu społecznego mężczyzny. Opinia wiejska i tak jednak stara się dociec prawdy i jeżeli liczba gości młodej jest większa, to sądzi się, że umowa stron nie została dotrzymana¹⁶. Małżeństwo, w którym kobieta stanowi stronę dominującą, nawet w aspekcie ekonomicznym, nadal nie jest bowiem modelem małżeństwa pożądanym i powszechnie akceptowanym w środowisku wiejskim.

I chociaż małżeństwo, w którym autorytetem jest mężczyzna, należy do modelu tradycyjnego ogólnie uznawanego w środowisku wiejskim, to jednak nie brak w obrzędzie weselnym zabiegów magicznych i starań, aby zapewnić właśnie kobiecie dominację w rodzinie. Niekiedy owa chęć podporządkowania małżonka była tak przemożna, „że w chwili udzielania ślubu ktoś ze służby weselnej zarzucał na młodego część stroju oblubienicy”. Ponadto częstym zwyczajem oblubienic było „przyklękanie części ubrania oblubieńcowi”, z czego wnioskowano „o rzeczywistej przewadze młodej małżonki w nowym związku małżeńskim”¹⁷. Zalecano też, aby panna młoda podczas ślubu złożyła na ofiarę pieniądze pożyczone od męża, co miało zapewnić jej dominację w przyszłym pożyciu małżeńskim¹⁸. Te i podobne zachowania, kiedyś bardzo rozpowszechnione, dzisiaj, jeżeli zdarzają się, są świadomym nawiązaniem do tradycji, bez

grafia Polski. *Przemiany kultury ludowej*, t. 2, pod red. M. Biernackiej, M. Frankowskiej, W. Paprockiej, „Biblioteka Etnografii Polskiej” nr 34, Wrocław 1981, s. 100.

¹⁶ Z. Staszczak, *Obrzęd a obyczaj...*, *op. cit.*, s. 33-34.

¹⁷ R. Kukier, *Ludowe obrzędy...*, *op. cit.*, s. 116.

¹⁸ A. Wojciechowska, *Zwyczaje...*, *op. cit.*, s. 156.

wiary w ich skuteczność lub też stosowane bywają „na wszelki wypadek”.

Obrzęd weselny można także analizować w aspekcie autentyczności skarg kobiecych. W tradycyjnym modelu wesela młoda przybierała postawę powściągliwą, uległą, w której górował ton skargi i żalu. Stąd płacz obrzędowy panny młodej wyrażający ból rozłąki z domem rodzicielskim („Panna młoda była zazwyczaj w tym momencie wzruszona, nierzadko zapłakana, odwlekała moment rozstania z domem rodzinnym”¹⁹). W tym melancholijnym tonie utrzymane były również liczne pieśni i przyspiewki, w których zwracano uwagę na los, jaki ją czeka po ślubie, na to, że poddana zostanie wyłącznie władzy męża, od której nie uwolnią jej nawet bliscy²⁰. We współczesnej wiejskiej obrzędowości weselnej rzadko mamy okazję zaobserwować takie „skargi i lamenty” młodej, które na dodatek wykonywane są często z całą dwuznacznością, to jednak — jeżeli się zdarzają — są one przyjmowane życzliwie, zwłaszcza ze strony starszych oraz przez środowisko lokalne. I chociaż „skargi” te są dziś prawie umowne, to jednak stanowią rytualny składnik zawarcia małżeństwa, potwierdzający w ten sposób tradycyjne przekonanie i wiarę, że jedynym przeznaczeniem kobiety jest całkowite oddanie się mężowi i rodzinie.

W konkluzji powyższych uwag można stwierdzić, iż obrzęd weselny interesująco ukazuje różnice w pozycjach społecznych mężczyzny i kobiety oraz zmiany, jakie w tym zakresie zachodzą w środowisku wiejskim. Różnice te są jednak bardziej widoczne w tradycyjnym modelu obrzędu weselnego i zdecydowanie przemawiają na korzyść mężczyzny. Wraz ze wzrostem autorytetu i pozycji społecznej kobiety wiejskiej dysproporcje te ulegają pewnemu zachwianiu, a kobieta zaczyna powoli przekształcać się w równorzędnego partnera w obrzędzie weselnym. Bez przeprowadzenia jednak szczegółowych badań empirycznych, trudno dzisiaj jednoznacznie wyrokować o tendencjach tych zmian oraz o ich głębokości. Mimo to wydaje się, że wskazany typ analizy może być przydatny zwłaszcza w szerszych studiach porównawczych.

¹⁹ K. Kwaśniewicz, *Doroczne i rodzinne zwyczaje na tle współczesnych przeobrażeń wsi podkrakowskiej (Studium wsi Niegoszowice w woj. krakowskim)*, „Prace Komisji Socjologicznej PAN” nr 44, Wrocław 1979, s. 129.

²⁰ Tażc, *Zwyczaje i obrzędy...*, op. cit., s. 97; R. Kukier, *Ludowe obrzędy...*, op. cit., s. 97.

Irena Kabat

WEDDING RITUAL AS A MANIFESTATION OF CHANGES IN SOCIAL
STATUS OF A MAN AND A WOMAN IN RURAL AREA

(summary)

Among the research problems connected with wedding rituals there are, in fact, no separate debates on the question: in what way the wedding ritual is a manifestation of the social status of a man and a woman in a rural environment, both in the past and in the present. This sketch is an attempt to analyze the wedding ritual on the basis of Polish ethnographic literature from that very point of view.

In rural environments the man's supremacy is commonly accepted. The authority of a man and his position is not controversial. The qualities valued most by the village are usually ascribed to a man. Whereas a woman owes her position only to herself, her personal attributes. Thus she compensates her social inferiority with that personal responsibility for her own position.

It seems that the analysis of wedding ritual allows to distinguish the following features of a man's and a woman's position in rural environment:

1) the kind and the range of a man's and a woman's roles; 2) verbal activity of a man and a woman; 3) the realisation of the seniority rule; 4) the symbolism of activities regarded as typically man's or woman's; 5) the division of responsibilities between wife and husband; 6) magic rituals warranting the dominance of the sides of marriage; 7) women's complaints.

It may be stated, after analyzing the enumerated features, that the wedding ritual reveals in an interesting way both the differences between social position of a man and a woman and the changes taking place in the rural environment. These differences, however, are more evident in the traditional pattern of the ritual which expresses positively man's superiority. With the authority and the social position of the country woman increasing, these disproportions are shaken and the woman is gradually transfigured in the wedding ritual into an equal partner. Nevertheless, without detailed empirical studies it is difficult to determine unmistakably the depth and the directions of the changes.